

Laat je flora maar thuis

Het ontwikkelen van de sensibiliteit van kinderen door op kunst geïnspireerd natuuronderwijs

Kunstgebaseerde natuureducatie

In het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw begon een groep kunstdocenten in Finland, zich bewust van de ecologische crisis, te onderzoeken of kunst een rol kan spelen bij het zoeken naar mogelijkheden om de praktijk van natuureducatie te verruimen. Meri-Helga Mantere, docente aan de opleiding kunstpedagogen aan de University of Art and Design in Helsinki introduceerde in 1992 voor het eerst de term “kunstgebaseerde natuureducatie”. Kort gezegd gaat kunstgebaseerde natuureducatie uit van de vooronderstelling dat kunst een middel bij uitstek is om de ontvankelijkheid van mensen voor de natuur te ontwikkelen.

Voor Meri-Helga zijn de verbanden vanzelfsprekend: “De natuurbelevingen in de vroege kindertijd, en de mogelijkheden om als volwassene van deze ervaringen op waarde te schatten – de rijkdom en diversiteit van de natuur te leren waarderen – en de noodzaak en energie om voor de natuur en een beter milieu op te komen: ze zijn allemaal van elkaar afhankelijk.”

Natuurkunst aan het strand

Foto: Timo Jokela

Kunst kan onze openheid voor de werkelijkheid en het leven voeden en richting geven. Kunstzinnige activiteiten bieden gelegenheid (of in ieder geval de aanzet) tot het bereiken – in meer of mindere mate – van zintuiglijke, waarnemende, emotionele, symbolische en creatieve lagen van het menselijk bewustzijn. Ze kunnen bijdragen tot verscherping of verdieping van onze waarneming en ons ontvankelijk maken voor het mysterie van de ons omringende wereld. Op deze wijze zijn we wellicht in staat de wereld, de natuur en de mensen te ervaren alsof we ze voor het eerst ontmoeten. In de context

van leren over de natuur, biedt kunst dus mogelijkheden die conventionele benaderingen ontberen. Door de natuurlijke omgeving op een persoonlijke en kunstzinnige manier te interpreteren opent zich de mogelijkheid om een levende, dynamische binding met de wereld tot stand te brengen. Kunst verschaft ons de gelegenheid onze omgeving op een nieuwe manier te bekijken en te benaderen.

In het midden van de negentiende eeuw schreef de Amerikaan Henri David Thoreau al in zijn *Journals* over zijn aanhoudende pogingen om de natuur in zijn meest elementaire vorm te ontmoeten, zonder tussenkomst van conventies, categorieën, concepten, en wetenschappelijke kennis. Om iets echt te kunnen begrijpen, zo stelde hij, moest je het steeds proberen te benaderen alsof het volkomen nieuw was. “Als je de varens wilt leren kennen, dan moet je je flora thuislaten. Je moet loskomen van wat gewoonlijk kennis van hen wordt genoemd.” Kunst biedt ook de mogelijkheid om ons ‘op een ander spoor te zetten’. Een belangrijk element van kunst is de beleving van vervreemding. Zij kan ertoe bijdragen dat wij ons gebruikelijke opvatting van de dagelijkse gebeurtenissen en dingen veranderen en vernieuwen. Bovendien kan de kunst ons ontvankelijk maken voor het bestaan van ambiguïteit.

Vogelvoederhoed: in contact komen met “wildheid”

Foto: Gina Morris (www.birdfeederhat.org)

Zien

Judith Belzer is een kunstenares, die sterk overtuigd is van het belang van het zoeken van nieuwe wegen om de wereld om ons heen te benaderen: Door te leren op te gaan in de alledaagse dingen die je nabij staan, begin je te begrijpen wat het inhoudt om een deel van de natuur te zijn. “Door een relatie met de natuur tot stand te brengen gebaseerd op bijzonderheden - bijvoorbeeld de wijze waarop bladeren bewegen in ruimte, of vast zitten aan een tak – wordt de gewoonte van het generaliseren over de natuur als iets op afstand doorbroken. Het is een eerste stap naar verandering van onze benadering van het land en dat begint met kijken.” In kunstgebaseerde natuureducatie wordt er veel nadruk gelegd op het specificeren van het ‘kijkproces’ en op het ontwikkelen van vaardigheden om aan dit intensieve kijken uiting te geven. Volgens de Finse eco-kunstenaar Timo Jokela, heeft kunstzinnig-esthetisch leren betrekking op observeren, ervaren en verkrijgen van een meer holistisch bewustzijn.

“Observeren is een centraal aspect van het interpreteren en evalueren van de natuur... Onze observaties zijn de som van onze eerdere ervaringen en van onze verwachtingen van de toekomst.” Jokela stelt dat verscheidene fenomenen waarvan we ons via de kunst bewust worden, opgevat kunnen worden als een aanscherping van de wijze van observatie en activiteit: “De romantische kunstenaar beklom de berg en creëerde een vogelvlucht model van observatie, wat ons leerde de schoonheid te zien van de vage blauwe nuances in de verte. De impressionisten lieten ons de kleur van het licht zien onder invloed van het weer, en de schoonheid van de verandering van de natuurlijke verschijnselen. Kunst schept nieuwe mogelijkheden tot observeren, en kunst bekijken kan een middel zijn om de alledaagse omgeving op een nieuwe manier te gaan bekijken, de kennis, ervaring en inzicht erover verrijken. Waarnemingswijzen kunnen ook verstarren en vastliggende conventies bevestigen. In dit geval ligt er grote educatieve waarde in het verrijken van de waarnemingswijzen. Opnieuw bestudeerde afbeeldingen kunnen weer leiden tot nieuwe wijzen van observeren, classificeren, begrijpen en een persoonlijke relatie tot stand brengen tot de omgeving.” Twee voorbeelden van educatieve kunstgebaseerde natuureducatie in Noorwegen en Zweden geven een indruk van de mogelijkheden die er in de praktijk zijn.

Botanische excursie

Iedere zomer, in de volle bloeitijd, begeleidt lerares Linda Jolly een groep leerlingen op een boottocht naar het eiland Fjelberg vlak buiten de westkust van de Noorse havenstad Bergen. Ze gaan op botanische excursie, waarbij ze hun natuurervaringen combineren met kunstuitingen en hun zintuiglijke waarneming op systematische wijze oefenen. Ze nemen aquarelverf en papier mee, en schetsboeken, plantenflora's en vergrootglazen.

Op het eiland beginnen de kinderen met schildersoefeningen met als thema ‘de ontmoeting tussen licht en donker’ (met de kleuren geel en blauw). Met het ontstane geschilderde fantasielandschap gaan de kinderen vervolgens naar buiten om er iets uit de natuurlijke omgeving overheen te schilderen. Bijvoorbeeld hoe het licht van de lucht de zwaarte van de aarde ontmoet, waaruit vele nuances van groen aan de horizon ontstaan. Een volgende stap zou kunnen zijn om te oefenen met alleen nuances van groen. Hoeveel verschillende soorten nuances van groen kunnen er verkregen worden? Hoeveel rood, blauw of geel kun je mengen met het groen, alvorens het groen verdwijnt? Vervolgens schilderen de kinderen op een vel papier alle kleurnuances die ze waarnemen bij het bestuderen van de overgang van een bosrand naar een weiland of van alle verschillende planten die in een heg te onderscheiden zijn. Bij deze oefeningen lijkt het alsof ze ‘groen opnieuw, met een frisse blik, waarnemen’. Opeens blijkt het monotone groen van een aangeplant dennenbos een andere taal te spreken dan het rijk geschakeerde groen van het ernaast gelegen bos van loofbomen. Linda licht toe: *“Een bloesem kan afsteken tegen de achtergrond van een werkelijke zee van groene nuances gevormd door het ronde dak van een loofbos. Het komt over als een vreemd element, als een soort onthulling. We konden dit nog beter ervaren bij een andere schilderoefening, waar bepaalde vlakken in die ‘zee’ van groen werden open gelaten. Als de niet-ingekleurde vlakken later van kleur worden voorzien, lijken de bloesems in het bloemenrijke weiland of in de haag van rododendrons of zelfs de haag van rozen verlicht! Immers, de bloesem was zo afwijkend van de rest van de plant dat er geen vanzelfsprekende relatie lijkt te bestaan tussen de twee. Goethe heeft als eerste erop gewezen dat de eigenlijke plant*

voortkomt uit de stengel en het blad. Hij ontdekte dat de kelk en de kroonbladen metamorfoses zijn van het blad. In het geval van de gele en blauwe bloesems kan dit vrij gemakkelijk worden waarnemen via deze oefeningen met kleuren.

Kunstzinnige expressie in een kruidentuin

Foto: Linda Jolly

Hierbij bekijken de kinderen de individuele kroonbladen of de lichtrood getinte bladeren van een plant. Iedere poging om een plant te schilderen zal uitwijzen dat bij het mengen van groen uit de primaire kleuren, dat in het groen van iedere plant een beetje rood zit, naast het blauw en geel. Oftewel, de roze bloesem zit al verborgen in het groen van de rest van de plant.”

Na deze ervaring gaat de groep op pad om de indrukken tot expressie te brengen in een schilderij. Dat kan bijvoorbeeld een natuurlijk weiland zijn in bergachtig terrein of een vegetatiestrook langs een pad. Die kunnen dan weer worden vergeleken met een kunstmatig bemest grasland.

Een andere oefening is dat de groep naar een eikenbos gaat met donker papier en witte pastelkrijt. De knoestige eikenboomstronk met de takken, gecontrasteerd met het lichtere bladergedeelte of de lucht erboven, vormen een ideaal motief om te reflecteren over de vorm en het karakter van de eikenboom. Door de lichte stukken uit te sparen, tekent zich geleidelijk de bijzondere, zware, donkere vorm van de eik af. Elders komen juist de lichte stammen en bladeren van berkenbomen naar voren in contrast met de donkere achtergrond van de eikenbomen. Hierbij werken kinderen het motief uit door de donkere achtergrond uit te sparen, en daarbij de ruimte open te laten voor de witte smalle stammen en de tere sluiers van bladeren. Linda Jolly: *“Deze oefeningen bieden gelegenheid om met relaties tussen de verschillende landschapselementen te werken, met de relatie tussen kleuren, licht en donker. Dit verschaft een inzicht in onderlinge samenhang, als contrast op fixatie op een geïsoleerd object. Hiermee beogen we een ecologische manier van kijken te bewerkstelligen. Bij de oefening met de eik en de berk brengen een vertrouwde vorm een nieuwe ontdekking teweeg door te focussen op de tussenruimtes. Na een dergelijke oefening hebben de kinderen een totaal nieuw uitgangspunt voor het begrijpen van het wezen van verschillende planten verkregen.”*

Na een paar dagen systematisch werken, voelen de kinderen zich meestal beter in staat om zelf motieven in het landschap te gaan zoeken. In deze fase acht Linda het van groot belang dat kinderen

leren waar te nemen door de ogen van anderen. Om die reden worden alle afbeeldingen iedere dag opgehangen en gezamenlijk besproken.

Linda Jolly toont een tekening die een kind op een botanische excursie heeft gemaakt

Foto: Jan van Boeckel

De leerlingen worden aangemoedigd te letten op details en zich vertrouwd te maken met afzonderlijke plantensoorten. Iedere leerling wordt geacht twaalf verschillende planten te tekenen, en daarbij behorende details van vormen van bladeren en schetsen van schakeringen van bloembladeren. De metamorfose van bladeren vormt een apart onderdeel van studie. De vormen van bladeren komen het best tot hun recht als ze op wit papier in het zwart worden weergegeven, aldus Linda. Het spectrum van variatie voortkomende uit de series van bladeren die ieder kind op papier stelt, vormen een goede basis voor bespreken van gezamenlijke thema's zoals de relaties tussen planten. Via het tekenen vinden de kinderen een gemeenschappelijke wijze van expressie met betrekking tot de karakteristieken van plantenfamilies. Jolly: *“Dit is eigenlijk een betere manier dan de planten te vergelijken door middel van hun uiterlijke kenmerken, want dat blijkt vaak misleidend. De leerlingen ontdekken dat ritme, balans en harmonie die ze terugvinden in de wereld van de planten net zo'n beeldende taal spreekt als poëzie. August Rodin drukte het als volgt uit: ‘Eigenlijk is de kunstenaar degene die echt vertrouwd is met de natuur. De bloesem inspireert hem uit tot een dialoog door de bevallig gebogen bloemsteeltjes en de harmonieuze werking van kleur. Iedere bloesem krijgt een innerlijke betekenis mee van de natuur.’”*

Linda vertelt dat veel leerlingen aanvankelijk een zekere angst en scepsis hebben om zich op deze manier bezig te houden met de natuur. Maar de spanning van het ontdekken en de feedback die ze krijgen van de kunstzinnige activiteiten doen de stemming meestal al gauw in positieve zin omslaan. Meestal is de werkdag veel langer dan een gewone dag op school, maar dat nemen de meeste leerlingen graag op de koop toe. Bij terugkomst op school wordt al het werk verzameld en tentoongesteld, zodat

ook de jongere leerlingen in de gelegenheid gesteld worden een beeld te krijgen van de activiteiten van de ouderen.

Expressies in de taal van takken

Een tweede voorbeeld van kunstgebaseerde natuureducatie in de Noordelijke landen is de tentoonstelling 'Woorden in de taal van takken' (*Palaver på grenesiska*). Deze expositie over 'de taal in de natuur en de natuur in taal' van de kunstenaars Magnus Lönn en Björn Ed toerde een aantal jaren door Zweden. Hierbij werden steeds de plaatselijke scholen uitgenodigd om te komen kijken en deelnemen. Lönn en Ed zijn erop uit om associaties te zoeken tussen natuurbeelden en taalexpressies.

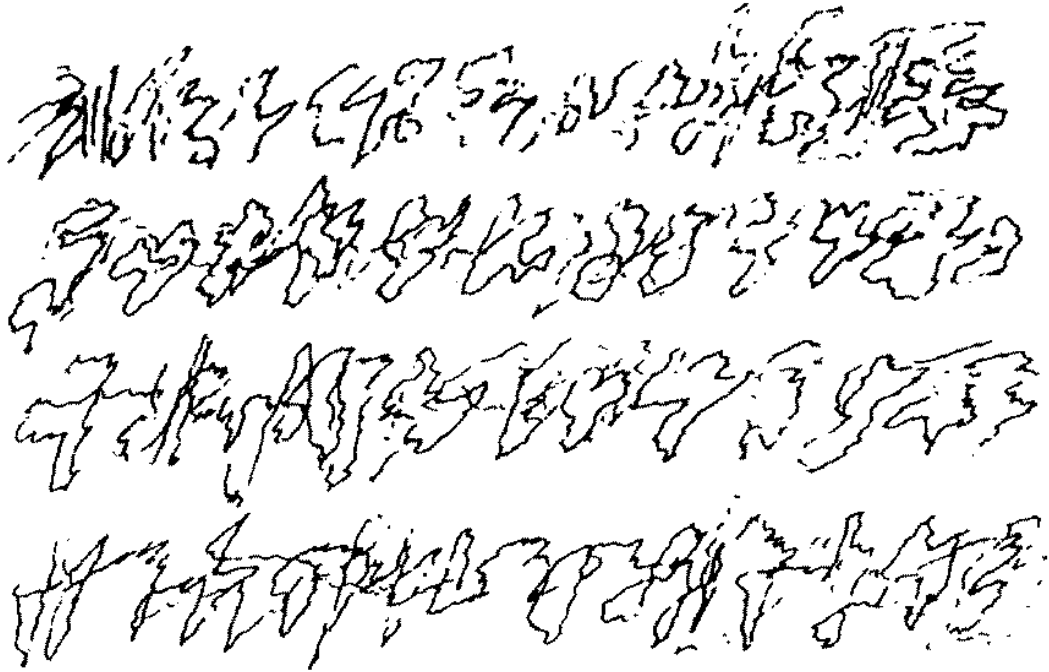

Gepelde banaan, kunstwerk van Magnus Lönn

Foto: Torgny Åström (www.volym.info)

De tentoonstelling is zodanig opgezet dat zij aanzet tot het betreden van het grensgebied tussen natuur en mens, 'daar waar de ervaringen van verwondering en verbazing uitnodigen tot het formuleren in taal'. Magnus Lönn legt uit: *“Deze tentoonstelling kwam voort uit onze behoefte om te onderzoeken wat de natuur ons te vertellen heeft. Met al zijn kleuren, bladeren, sporen, knoppen, etc., kunnen we ons goed voorstellen dat de natuur ons mensen iets te vertellen heeft. Wij maken deel van haar uit en wij moeten er voortdurend aan herinnerd worden dat wij onderdeel zij van alles wat groeit. Bij het kijken naar de natuur projecteren we over het algemeen onze eigen gevoelens op haar. We beschouwen de herfst bijvoorbeeld als ‘de donkere’. Maar eigenlijk is de herfst helemaal niet akelig noch opgewekt. Het is slechts onze eigen taal waarin we dat zo uitdrukken. We kunnen identificeren met een boom of een grasheuveltje ons via spel, maar ook via een dergelijke tentoonstelling, door bijvoorbeeld de boodschap van de natuur te vertalen in onze eigen moedertaal.”*

Welke beeldtaal heeft de natuur? Zijn er boodschappen te ontdekken in al die fantastische vormen, kleuren en sculpturen die de natuur ons laat zien? Wat gebeurt er als we de natuur proberen te bekijken zoals zij werkelijk is? Kunnen we de boodschap van de natuur vertalen in onze eigen taal?

Deze illustratie is afkomstig uit de catalogus van de tentoonstelling *Palaver på grenesiska*. Het bijschrift van Magnus Lönn luidt: “Stel je je eens voor dat de top van een grasspriet een kroontjespen is. Als de wind door het gras waait, schrijft zij een stil gedicht met de pen. Zou dat er zo uit kunnen zien?”

Reflecterend over deze vragen, raakten Lönn en Ed gefascineerd door de ‘natuurlijke geschiedenis’ van de letters van het alfabet. Bijvoorbeeld de letter ‘A’: als je hem omdraait heeft hij iets weg van de kop van een stier. En zo blijken meerder letter van de klassieke geschreven talen en concrete, fysieke oorsprong in de natuur te hebben. Lönn en Ed voeren dit gegeven van samengaan tussen systemen van taal en natuur nog verder door en stelden zelf een keur aan geschreven talen samen, voortkomend uit natuurlijke vormen die we om ons heen kunnen ontdekken. Daar buiten ons bestaat, zo stellen zij, een wereld van vormen en tekens, die ons veel kan leren, maar waar wij ons steeds verder van hebben verwijderd. De tentoonstelling is er op gericht de fantasie van kinderen te prikkelen: het is een manier om het metafysische grensgebied tussen natuur en mens binnen te treden. Kinderen kunnen aan workshops deelnemen, waarbij ze hun eigen taal en alfabet mogen creëren. Het idee is om kinderen het plezier in vertalen te laten ontdekken.

De kunstenaar Magnus Lönn werkt op het grensgebied tussen beelden en woorden. Tijdens het wandelen, verzamelt hij van alles wat hij tegenkomt. Bijvoorbeeld een jong vogeltje dat gewond is geraakt door een auto, een bananenschil, die hij laat drogen voor zijn ‘schillenalfabet’. Ter introductie van zijn tentoonstelling in een nieuwe stad nodigt hij altijd eerst de leerkrachten van de plaatselijke scholen uit om hen de opzet en het idee achter de tentoonstelling uit te leggen. Hij oppert dan allerlei suggesties voor gebruikmaking van ‘vondsten’ in de natuur. De Zweedse kunstenaar vindt dat kinderen gestimuleerd moeten worden om vertrouwen te krijgen in hun eigen capaciteiten tot expressie niet

bang te zijn voor taal. Ze zouden er zelfs goed aan doen, zo vindt hij, om de gegeven grenzen van taal op te rekken. Als je goed om je heen kijkt, zie je dat de wereld vol van tekens is.

In de tentoonstelling worden vragen opgeworpen zoals: Waarover vertelt de bast van een boom, en hoe zou iets op zijn 'basts' klinken? Wat vertellen bomen ons? Een van de doelen van de tentoonstellingen is om kinderen te stimuleren tot fantaseren en om bijvoorbeeld iets dat in het 'basts' is opgeschreven te vertalen. Ook naalden en takken hebben hun eigen taal: het 'naalds' of het 'takkens'.

Compositie van bladeren. Vertaald uit het Zweeds staat er:

“Bladeren zijn tongen die groen spreken over bladzijden.”

Foto: Torgny Åström (www.volym.info)

Björn Ed en Magnus Lönn proberen communicatieprocessen op gaan te brengen door gebruik te maken van materialen die de natuur zelf levert, zoals dennennaalden, takken, bladeren en wortels. Uiteindelijk kan dit resulteren in een gedicht in naaldentaal, een vierkante verbeelding van een mier, het bewegen van een worm die kronkelbewegingen maakt op een stuk papier, of de kwakende conversatie tussen twee kikkers omgezet in mime. *Woorden in de taal van takken* biedt een bevrijdend omgekeerd perspectief, en manier om los te komen van het menselijk 'talenkeurslijf'.

Jan van Boeckel, polarstarcentre@yahoo.com